

Ana Petrov

Fakultet za medije i komunikacije,
Singidunum univerzitet, Beograd

„Balkan balkanskim narodima“: evolucionizam, rasizam i kolonijalizam u srpskim naučnim i političkim diskursima pre Drugog svetskog rata

Apstrakt:

U ovom tekstu bavim se načinima na koje je imperijalizam manifestovan u srpskim 'naučnim' diskursima od kraja 19. veka do početka Drugog svetskog rata. Vodeći etnografi, geografi, kulturalni istoričari i pisci promovisali su ideju prema kojoj Srbi predstavljaju dominantnu 'rasu' obeleženu sličnim fizičkim i psihičkim odlikama i običajima. Ujedinjeni istom 'krvlju', teritorijom i istorijom, Srbi su predstavljani kao superiorni u odnosu na druge narode, pogotovo Albance. Diskurs je teorijski promovisan u naučnim radovima s kraja devetnaestog veka, a do početka Drugog svetskog rata postao je uticajan i u političkim spisima, kada su formulisani i predlozi za kolonizaciju Kosova i isterivanje Albanaca (u tekstu Vase Čubrilovića *Isterivanje Arnauta* i u stavu, koji je podržao Ivo Andrić, da Balkan treba da pripada „balkanskim narodima“). Ovde tvrdim da je koncept društvenog tipa pomogao srpskim intelektualcima u koncipiranju načina podele Balkana u skladu sa aktuelnim naučnim premisama o superiornosti Srba.

Ključne reči:

društveni tip, kolonizacija Kosova, imperijalizam, Srbi, Albanci

Uvod

U ovom radu bavim se načinima manifestacije naučnog imperijalizma u diskursima u Srbiji krajem 19. i u prvoj polovini 20. veka. Poznato je da su sistematizacije, klasifikacije i rangiranje ljudi u zavisnosti od njihovog „nivoa razvoja“ na evolucionističkoj skali bili uobičajena pojava u naučnim diskursima u 19. veku. Međutim, gotovo je sasvim zapostavljena problematizacija pomenutih fenomena kada je reč o intelektualcima u Srbiji. Naime, vodeći etnografi, geografi, kulturalni istoričari i pisci toga doba promovisali su ideju prema kojoj su Srbi predstavljali jednu „rasu“, obeleženu sličnim fizičkim i fiziološkim karakteristikama i zajedničkim običajima, i, pri tom, superiornu u odnosu na druge, pogotovo Albance. Krajem 19. veka, u okviru procesa konstituisanja „Stare Srbije“ i „Mačedonije“ kao teritorija od supstancijalnog značaja za srpski nacionalizam (Atanasovski 2014 i Atanasovski u ovoj knjizi), uobličavalo se i „albansko pitanje“, nastalo i kao posledica pregrupisanja teritorija nakon sukoba sa Turcima sedamdesetih godina devetnaestog veka. Antialbanska propaganda započeta na kraju 19. veka, eskalirala je u razdoblju do početka Prvog balkanskog rata 1912. godine. Takav diskurs teorijski se promovisao u naučnim radovima u pomenutom vremenskom periodu, a u periodu pred Drugi svetski rat uticao je i na političare, te su tada napravljeni i konkretni predlozi za kolonizaciju Kosova u skladu sa važećim naučnim paradigmatima.

Ovde ću se fokusirati na veliki doprinos koji je naučni diskurs imao u pripremi i promociji antialbanske propagande. Pri tom, posebno ću istaći načine na koje se ovaj diskurs uobličavao. Naime, prihvaćen kao legitimno znanje, naučni diskurs je smatran objektivnim i neutralnim, tako da su takvima smatrani i dokazi o navodnoj „primitivnosti“ Albanaca i „rasnoj čistoti“ Srba. Posebno značajan bio je koncept društvenog tipa koji je pomogao autorima da promovišu ideju o podeli Balkana u skladu sa karakteristikama određenog tipa. Imajući u vidu rečeno, tvrdim da je pojava koncepta *tipa* (ili karaktera, kako se ponekad nazivao) postala referentni okvir za oficijelne naučne interpretacije ponašanja i delanja različitih naroda. Pripadajući polju znanja koje se u to vreme smatralo neupitnim, autori su analizirali nacionalne karaktere u skladu sa njihovom tipskim pripadnošću, te su donosili zaključke koji su se smatrali opravdanim, objektivnim i neutralnim, odnosno, naučnim.

Imajući u vidu rečeno, u tekstu ću najpre obrazložiti svoju teorijsku aparaturu. Objasniću na koji način se danas diskutuje o naučnom i kulturalnom imperijalizmu, kolonijalizmu i rasizmu 19. veka. Time želim da ukažem na to da je imperijalistička naučna klima bila uobičajena za razmatrani vremenski period. Potom ću ukazati na specifičnosti imperijalizma u okvirima srpskih diskursa, tako što ću analizirati načine na koje se pisalo o Albancima u priznatim naučnim radovima toga doba. U okviru problematizacije imperijalizma, izdvojiću dva momenta – konstruisanje koncepta rase i konstruisanje teritorije putem koncepta rase. Konačno, smatram posebno relevantnim i problematizaciju savremenih diskursa o razmatranim autorima. Drugim rečima, skrenuću pažnju i na činjenicu da se i danas autori koji se smatraju „klasicima“ često glorifikuju, čime se, zapravo, održava i teorijski aparat imperijalizma, a činjenice o udelu „velikih“ autora u promociji rasizma ostaju zapostavljene. Takođe, želim da napomenem da sam na osnovu uvida u radove pomenutih au-

tora ustanovila da nisu svi konstruisali imperijalistički diskurs na sasvim istovetan način, niti su mu u istoj meri bili posvećeni. Stoga će u radu biti izdvojeni tipični primeri za pojedine aspekte navedene tendencije, te ću na primeru diskursa Jovana Cvijića ilustrovati načine uobličavanja koncepta društvenih tipova; na primeru diskursa Tihomira Đorđevića objasniti mehanizme konstrukcije rase i teritorije putem koncepta rase, dok će Vaso Čubriović i, donekle, Ivo Andrić biti interpretirani kao predstavnici poslednje faze razvoja imperijalističkog diskursa – faze njegove političke upotrebe i dovođenja do ekstrema diskursa istrebljenja.²⁸

Konačno, želim i da napomenem da je navedeni izbor bio uslovljen i pozicijom ovih autora u intelektualnoj istoriji. Smatram da su radovi razmatranih autora relevantni u kontekstu mesta koje zauzimaju u panteonu takozvanih velikih mislilaca. Stoga, njihove diskurse – kao diskurse pisaca koji su bili izuzetno priznati intelektualci svoga doba – interpretiram kao mehanizme proizvodnje dominantnih znanja o problemu srpsko-albanskih odnosa. O tome u kojoj meri su njihove teorije prihvaćene kao neupitna, navodno objektivna naučna znanja, svedoči i činjenica da se i danas neretko bezrezervno prihvataju, što ću ilustrovati primerima u poslednjem delu rada. Potrebno je naglasiti da, iako govorim o naučnom imperijalizmu, prvenstveno razmatram prisustvo pojedinih naučnih paradigmi koje su bile uticajne i koje su oblikovale i političke i intelektualne diskurse. Stoga će biti reči i o Andriću, koji nije bio naučnik, ali jeste nastupao kao intelektualac koji se inkorporira u aktuelne političke tendencije fundirane na naučnim paradigmama toga vremena. Dakle, ovde će se govoriti ne samo o nauci, nego i o spisima istaknutih ljudi koji su se tada, a i danas, tretirali kao začetnici sprske nauke.

Imperijalizam uz pomoć kulture i nauke: istorijska perspektiva

Za potrebe ovog rada, važno je naglasiti da kulturalni i naučni imperijalizam najčešće označava aktivnosti, stavove, mišljenja, odnosno bilo koji vid diskursa u kom se ispoljava nejednakost snaga dvaju društava, to jest, u kojem se ističe dominacija jedne

---

²⁸ Želim da naglasim da se u ovom radu bavim jednim mogućim čitanjem naučnih i političkih diskursa u Srbiji krajem 19. i početkom 20. veka, odnosno, bavim se jednom, nesumnjivo zapostavljenom, stranom diskursa o Albancima. Međutim, ne treba zaboraviti da istovremeno postoje i drugačiji primeri. Izuzetak u tendenciji etiketiranja Albanaca kao nepoželjnog Drugog, kao i pripisivanja statusa žrtve srpskoj strani, bio je Dimitrije Tucović. Tucović zauzima posebno mesto u istoriji srpske nauke, jer je jedan od retkih koji je bio svestan dominantnog diskursa svoga vremena, te je ukazivao na to da je potrebno prekinuti naučnu tradiciju „merenja lobanja i proučavanja rasa“, kao i etiketiranja Albanaca kao „niže rase“. Izuzetno je i njegovo poimanje nesuislosti navedenih naučnih pristupa, a potrebno je istaći da je on jedan od retkih autora koji je termin „nauka“ stavljao pod znake navoda, ukazujući na ideološke, političke i nacionalističke motive navedenih pristupa u tadašnjim naučnim diskursima (Tucović, 1946). Ograničenost prostora, kao i namera dekonstruisanja imperijalističkih naučnih diskursa, doveli su me do odabira onih autora koji su promovisali imperijalističke tendencije putem nauke, te sam, stoga, Tucovića izuzela iz ovog rada. Ipak, smatram važnim da skrenem pažnju na to da je postojalo i drugačije čitanje srpsko-albanskih odnosa u isto vreme kada je i uveliko proizvođen srpski naučni imperijalizam (o najvažnijim karakteristikama Tucovićevog diskursa o razmatranom problemu vidi, na primer, Korzićka, 1989, 22–90).

kulture nad drugom (Hamm, 2005, 18–30). Upravo će se s tom konotacijom koristiti termin „imperijalizam“ u radu, a koristiću ga sa ciljem dekonstrukcije esencijalistički fundiranih naučnih paradigmi.²⁹ Iako će ovde biti reči i o diskursima koji su bliži političkim nego pretežno naučnim, koristim termin „naučni imperijalizam“ jer želim da ukážem na činjenicu da je polje proizvodnje znanja u nauci uticalo na profilisanje i drugih aktuelnih diskursa toga doba. Drugim rečima, pozivanjem na važeća naučna znanja, politički diskursi su dobijali na legitimitetu. Pri tom, nisu svi ovde razmatrani diskursi proizvodili sasvim identične vidove promocije imperijalizma, već su, zapravo, dovodili do konstrukcije razlika između Srba i Albanaca na različitim nivoima – od diskurzivnih konstrukcija razlika među tipovima, do stvaranja konkretnih planova teritorijalne ekspanzije.

Naučni diskursi u Srbiji nisu bili izuzetak u kontekstu tadašnjih paradigmi – konstruisanje razlika među različitim narodima, a pogotovo između zapadnih, to jest, onih koji su se smatrali superiornim i onih koji su bili etiketirani kao „niži“, bilo je uobičajeno u toku 19. i u prvoj polovini 20. veka. Naučni imperijalizam bio je zasnovan na paradigmi evolucionizma. Iako nisu svi autori operisali konceptom evolucije, njihovi diskursi jesu bili redovno obeleženi konceptom vremenske hijerarhije koja je podrazumevala progres. Istorija se konstruisala kao „razvoj i pad“ civilizacija, što se objašnjavalo „rasnom razlikom“, koja je podrazumevala posebnu predodređenost izvesnih „rasa“ da napreduju. Tako se insistiralo na zaključku da su preteče današnjih Anglo-Saksonaca bile sposobne da se razviju do određenog nivoa civilizovanog društva, dok to nije bio slučaj sa drugim tipovima. Vremenska paradigma obuhvatala je, nadalje, tumačenje progresivnog jednolinijskog puta razvoja bele rase, dok su ostale rase shvatanje kao koraci na tom putu, odnosno „niže etape razvoja“ koje su vodile „najvišoj kavkaskoj rasi“ (Brantlinger, 2003, 3). Jednu od poznatijih teorija elaborirao je Robert Čembers (Robert Chambers) koji je tvrdio da postoji opšta tendencija u istoriji koja je progresivna a ne regresivna, mada je ukazivao na to da postoje retrogradna kretanja u ljudskoj istoriji – ona o kojima svedoči postojanje više tipova ljudi i njihovo udaljavanje od prvobitnog tipa. U skladu sa ovakvim tumačenjem ljudskog razvoja, sve rase koje nisu pripadale kavkaskoj ili indoevropskoj porodici predstavljale su degeneraciju „najsavršenije rase“. Čembers je imao polazište u rasističkoj embriologiji, po kojoj je bilo ustanovljeno da se embrioni razvijaju od najjednostavnijih do najkompleksnijih, odnosno od „najprimitivnijih“ do „najzrelijih“, što se odnosilo na životinje, kao i na ljude, te se, u skladu s tim, naučno potvrđivala inferiornost „crne rase“, budući da je ona

---

²⁹ Do šezdesetih godina 20. veka, istorija nauke bila je pisana u dominantnim obrascima koji su i sami bili evolucionistički uobličeni i koji su bili fundirani na tezi o objektivnoj i naučno potvrđenoj superiornosti zapadnih sistema vrednosti, pa tako i zapadne nauke, zbog čega je bilo uobičajeno pisati istoriju nauke kao kontinuiran progresivni sled dostignuća koji ukazuju na uspeh nauke i velikane koji su pokazali izuzetne intelektualne sposobnosti i nagovestili potonji razvoj moderne nauke. Pri tom, „intelektualni heroji“ predstavljani su kao nosioci razvoja, a kontekst u kojem su stvarani bio je potpuno ignorisan ili naznačen tek kao pozadina delatnosti naučnika, ali ne i kao njen relevantni deo, zbog čega je termin „istorija nauke“, zapravo, značio, „istorija naučnih ideja“ potpuno samostalnih i skoro nezavisnih od društvenog i kulturalnog konteksta (Lichtman, 1997, 2–3).

predstavljala polaznu osnovu navedenog progressa (dakle, ona bi činila najjednostavnije embrione) i daljim razvojem su se rase usavršavale do najkompleksnije kavkasko-vrste. Navedene konstatacije imale su za posledicu zaključak da je istorijski „razvoj“ (ili „progres“) morao da vodi ka savršenijim rasama preko onih manje razvijenih. Imperijalistička ekspanzija i istrebljenje „primitivnih naroda“ ovde se eksplicitno identifikuje sa biološkim razvojem ljudskih rasa (isto, 29).

Pored umrežavanja narativa o evolucionizmu u kontekstu kulturalnog imperijalizma, jedna od ključnih za moje istraživanje bila je i analiza evolucionističkih diskursa kao „diskursa istrebljenja“. I pored nesaglasja između naučnika prirodnih i društvenih nauka, novinara, pisaca i umetnika u pojedinim tumačenjima, mnogi su se slagali oko neminovnog nestanka „primitivnih rasa“ ili, barem, kao što je to bio slučaj u Srbiji, oko neminovnosti njihove kontrole, to jest kolonizacije. Konsenzus oko potrebe istrebljenja bio je masovan i nije se dovodio u pitanje (Brantlinger, 2003, cf. Larsen, 2000).³⁰ Ovde ću tvrditi da su srodne tendencije postojale u srpskim naučnim diskursima, a da je umesto koncepta rase korišćen koncept društvenog tipa kao ekvivalentnog sredstva, navodno neutralnog i naučnog, za konstruisanje razlika.

Koncept socijalnog i psihičkog tipa

U svojoj kapitalnoj dvotomnoj studiji Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, Jovan Cvijić je elaborirao tadašnji uobičajeni naučni esencijalistički diskurs o promenama u teritoriji i njihovom uticaju na psihičke promene ljudi koji žive na njoj. Jedna od osnovnih teza ovog autora jeste da su se od perioda „turske invazije“ realizovale teritorijalne promene, ali i, kako se ističe, „unutrašnje promene na narodima“, kao i na pojedinim grupama u okviru jednog naroda (Cvijić, 1922, 213). Koncept tipa u ovom naučnom diskursu u velikoj meri je ekvivalent konceptu rase, pogotovo onom kakav je formiran u diskursima društvenih nauka u 19. veku – kao i prirodna i društvena osobenost ljudi.³¹ Nastao kao posledica uticaja, s jedne strane,

³⁰ U opisanom pristupu naučnom imperijalizmu nadovezujem se na svoju studiju u kojoj sam analizirala diskurse Maksa Vebera (Max Weber) o kulturi zapadnih i nezapadnih naroda kao vidovima imperijalizma fundiranog na evolucionističkog paradigmi (Petrov, u štampi).

³¹ Cvijić je bio informisan o aktuelnim teorijama rase, te se na njih i poziva, ukazujući na to da prema njima ima i donekle kritički stav. Naime, on ističe da su „odbačene teorije prema kojima bi jedan narod pripadao jednoj antropološkoj rasi i prema kojima bi psihičke osobine poticale iz antropoloških“ (Цвијић, 1931, 4). On, zapravo, odbacuje stavove prema kojima ne mogu postojati „mešani tipovi“ i prema kojima je rasa isključivo biološka kategorija, dakle, uslovljena krvnom povezanošću ‘plemena’ i fizičkim karakteristikama ljudi. Drugim rečima, on kritikuje inače tada već odbačenu antropometriju, te predlaže „antropogeografiju“. Ipak, on pristupa analizi tipa ekvivalentno pristupima rasi u društvenim diskursima, kao što je to, na primer, radio Herbert Spencer (Herbert Spencer) ili nemački sociolozi 19. veka, poput Maksa Vebera. Prema ovim autorima, razlike među ljudima nisu posledica samo prirodnih razlika (niti se mogu svesti na analizu fizičkih različitosti), nego i društvenih, istorijskih i političkih okolnosti (o tome vidi, na primer, Nelson, 1971). Ipak, ni diskurs o „krvnoj povezanosti“ nije sasvim napušten u Cvijićevim radovima. U objašnjenju pojedinih tipova, autor razmatra „mešanje krvi“ različitih tipova, kao na primer, turske i arbanaske (Цвијић, 1931, 108).

geografske sredine, i, s druge, istorijskih, etničkih i socijalnih okolnosti, tip je određen kao „narodni mentalitet“ (Cvijić, 1931, 4). Cvijićeve antropogeografska i etnopsihološka istraživanja na prostoru nekadašnjeg jugoslovenskog dela Balkanskog poluostrva bila su fundirana na tendenciji osmišljavanja novog jugoslovenskog identiteta, za koji je autor smatrao da je nužno neophodan u kontekstu uspešnog ostvarenja projekta državnog južnoslovenskog ujedinjenja. Međutim, Cvijić je polazio od etnocentričnih premisa koje su rezultovale navodno naučnim dokazima o srodnosti južnih Slovena, pri čemu je ta srodnost bila prepoznata preko srpskih etničkih atributa. Shodno tome, jugoslovenska zamisao za Cvijića suštinski nije imala jugoslovenski nadetnički karakter, nego je, upravo suprotno, srpski etnički identitet smeštala u osnovu jugoslovenske „nacije“ (Pišev, 2010).

Odbacujući teorije prema kojima je psihičke osobine ljudi moguće objasniti kao posledicu isključivo jednog parametra, Cvijić razvija metodologiju prema kojoj se utvrđuje postojanje kompleksnih tipova, ali se oni, pritom, ne svode jedino na prirodne, geografske ili socijalne osobenosti, već se tumače kao posledica svega navedenog, kao i etničkog porekla.³² U vezi sa tim, autor ističe da čak i kada se „odbiju uticaji geografske sredine, istorijskog razvitka i uticaji civilizacija“, ipak postoje među narodima „neke psihičke razlike, za koje moramo pretpostaviti da zavise od njihovog etničkog sastava“ (isto, 8). Pritom, prema Cvijićevoj teoriji, navedene etničke razlike izraženije su kod „manjih“ i „novijih“ naroda, kao što je to slučaj kod Južnih Slovena, koji su „civilizacijom manje preinačeni [u odnosu na zapadne narode, prim A. P.] i još i danas izloženi raznim etničkim stapanjima“ (isto, 8).

Na osnovu navedenog teorijsko-metodološkog aparata, Cvijić je utvrdio nekoliko tipova kod Južnih Slovena, među kojima je stanovništvo Kosova i Metohije uvrstio u „varijetet“ u okviru „centralnog tipa“.³³ Živeći na teritoriji čija je primarna karakteristika geografska podeljenost usled planinskog reljefa i velikog broja kotlina, autor tumači centralni tip kao onaj koji je „sklon podvojenosti“ (Cvijić, 1931, 73). U skladu sa pomenutom sklonošću, indikativno je da se „psihičke granice“ konstruišu skoro sasvim u skladu sa geografskim. Kako se ističe, iako nije moguće precizno utvrditi geografsku granicu između istočnog i zapadnog stanovništva u okviru centralnog tipa (koji se prostire od Dorjana na sever, istočno od Vardara i dipire

³² Kako je već istaknuto, koncept tipa nije postojao jedino u Cvijićevom diskursu. Ipak, on jeste bio posebno posvećen eksplikaciji tog koncepta koji je temeljno uticao na njegovu sveukupnu analizu društva. Pored Cvijića, metodologiju tipova u velikoj meri je koristio i Tihomir Đorđević. Pored faktora koje je Cvijić uzimao u obzir, ekonomski faktor u profilisanju tipova bio je u posebnom fokusu kod Đorđevića. Nadalje, za razliku od prvopomenutog, kod drugopomenutog je fokus bio na analizi srpskog stanovništva i njegovih internih tipova. U 4. tomu studije *Naš narodni život*, u poglavlju „Ekonomija i socijalni tipovi u Srba“, Đorđević pravi podelu srpskog stanovništva na jednostavni, ujednačeni, prošarani, mešoviti i razbijeni tip (Ђорђевић, 1984, 247–272).

³³ Dinarski tip obuhvata šumadijski, erski, bosanski i jadranski varijetet, kao i ličku i muhamedsku grupu. Centralni tip ima kosovsko-metohijski, zapadnomakedonski, moravsko-vargarski, šopski i južnomakedonski varijetet, kao i veći broj grupa. Istočnobalkanskom tipu pripadaju bugarski, rumelijsko-trački i pomački varijetet, a poslednji, panonski, obuhvata slavonski, sremsko-banatski i slovenački ili alpski varijetet.

skoro do Skoplja), navodno je izvesno da postoje jasne razlike između istočnog i zapadnog balkanskog stanovništva, pri čemu u zapadnu grupu spadaju Srbi, Arbanasi, Aromuni (Vlasi) i Grci (isto, 96).³⁴

Međutim, iako kosovsko-metohijskom varijetetu pripada stanovništvo Kosova, Metohije, Podrime i šarskih župa Sredske i Siriničke, naglašeno je da se na levoj strani Laba nalazi „pravo kosovsko stanovništvo“ i da se na ovoj teritoriji može uočiti usaglašenost geografskih i psihičkih karakteristika. Naime, Cvijić tvrdi da je činjenica da je Kosovo „najviše istorijska oblast“, odnosno, oblast koja je najbogatija istorijskim spomenicima u južnoslovenskom delu Balkanskog poluostrva, što ima neizmerni „moralni značaj“:

Većina lepih crkava i manastira stare srpske države su u ovoj oblasti: Gračanica, Dečani, Banjska, Pečka Patrijaršija itd. U njoj su Prizren, prestonica cara Dušana, Priština i Paun-Polje, prestonica kralja Milutina, Novo Brdo, najznatnije rudarsko središte srednjovekovne srpske države. Između Laba i Sitnice, u neposrednoj blizini Prištine, je Mazgit-Polje na kome se bila Kosovska bitka (1389. god.); sa njega se vidi kupasti vrh Zvečana kod Mitrovice, staroga grada iz doba Nemanjića. Blizu Mazgita je Samodreža crkva, u kojoj se pričestila srpska vojska pre početka Kosovske bitke. Na ivici ove oblasti se diže Šar-planina, koja se tako često veliča u srpskim narodnim pesmama. Na njoj je Miloš Vojinović, sestrić cara Dušana, napasao svoja stada. Po narodnoj skasci u njoj spava Kraljević Marko, koji će se probuditi kada vaskrsne srpsko carstvo. Svaki seljak ove oblasti zna za te ostatke stare srpske države i ova narodna predanja koja su od tako velikog moralnog značaja (isto, 97).

Za razliku od nekih svojih savremenika koji su proizvodili nedvosmisleno rasistički diskurs (među kojima su Đorđević i Čubrilović, razmatrani kasnije u ovom radu), Cvijić je razlike među stanovništvom suptilno konstruisao ukazujući na navodno objektivnu, odnosno, očiglednu „superiornost“ pojedinih aspekata kosovskog (srpskog) stanovništva. Isticao je „prirodnu“ povezanost lepote teritorije, istorijskog značaja mitskog srednjeg veka kao srpskog uzora, te i kvaliteta stanovništva. Cvijić ističe i bogatstvo narodnog „nasleđa“, priča i pesama iz kosovskog ciklusa, a posebno izdvaja posebnost narodne nošnje, za koju je navedeno da joj „po bogatstvu i lepoti nema ravne“ i to zato što podseća na nošnje „srednjovekovnih srpskih vlastelinskih žena“, a mogu se, nadalje, uočiti i sličnosti sa ornamentima sličnim sveštenečkim odeždama koji se vide na freskama tamošnjih crkava (isto, 97).

³⁴ Autor ističe da je „psihička granica“ toliko jasna da je razmišljao o tome da podeli stanovništvo na zapadni i istočni varijetet, ali, ipak, postoje i značajne razlike među onim varijetetima za koje se na kraju odlučio (Цвијић, 1931, 96, o etnografskim promenama na teritoriji Kosova i Metohije upor. Цвијић, 1911).

Čini se da nigde veću srodnost sa tipičnim, evolucionistički fundiranim, rasističkim naučnim diskursom 19. i ranog 20. veka Cvijić ne pokazuje kao na primeru eksplikacije „psihičkih osobina“ upravo kosovskih Srba. Srodnost se prepoznaje u isticanju superiornosti skoro svih osobina ovog stanovništva u odnosu na ostalo (bilo koje drugo) stanovništvo, te se srpska „rasa“ predstavlja ekvivalentno kavkaskoj rasi u pomenutim zapadnim diskursima. Naime, ovo se stanovništvo odlikuje „osobitim unutrašnjim redom i organizacijom“ (isto, 98). Zajednice ovih Srba su izdvojene kao posebne i kao paradigmatičke za srpsku „rasu“ uopšte – kako je naglašeno, „nigde u srpskom narodu nema više pristojnosti i pitomine u ponašanju i razgovoru nego ovde“, što je, tvrdi Cvijić, posebno primetno kod onih žena koje su „osećajnije i toplije“ i to zato što su manje bile „izložene dodiru sa Turcima i Arbanasima“ (isto). Kod ovog stanovništva „srpski nacionalni osećaj“ posebno je izražen i nigde nije „dublji“, a u poređenju sa dinarskim tipom, tvdi se da je ono i „trezvenije“. Naime, Cvijić ističe značaj „žrtava i junštva“ po kojima se ovo stanovništvo može meriti sa „borbenim“ dinarskim tipom, ali ukazuje i na to da je ono umerenije u ponašanju. Navedeno se ilustruje poređenjem ovog stanovništva sa doseljenim Crnogorcima, u odnosu na koje kosovski Srbi imaju „prijbraniju pamet“ i „veću dosetljivost“ (isto).

Kada diskutuje o albanskom stanovništvu Cvijić to uglavnom čini u kontekstu definisanja razlika u odnosu na drugo, posebno srpsko stanovništvo, a pogotovo radi lociranja karakteristika „pravog kosovskog stanovništva“.³⁵ Takođe, nedvosmisleno je da ovaj autor izdvaja stanovništvo kosovsko-metohijskog varijeteta kao ono koje ima posebne „duševne“ odlike i to zahvaljujući posebnim prirodnim, a i istorijskim okolnostima. Naime, ističe se da se stanovništvo kosovsko-metohijskog varijeteta odlikuje „duševnim osobinama“ koje se unekoliko razlikuju i od osobina dinarskog i od osobina centralnog tipa, što je, kako autor ističe, „u vezi s osobitim fizičkim prilikama u oblasti i s velikom istoriskom prošlošću i starom srpskom tradicijom i starom srpskom civilizacijom“ (isto). Dakle, Albanci su povremeno pominjani u Cvijićevev tekstu kao primeri „nečistog“ stanovništva, odnosno, onog „mešane krvi“ (Цвијић, 1931, 108). Takođe, albansko stanovništvo se pominje kao ono koje je odgovorno za krađe i nasilja u pojedinim krajevima gde dominira neki drugi tip (isto, 109–113), kao i za procese agresivnog teritorijalnog „širenja“, odnosno „agresivnog zauzimanja zemlje“ (isto, 133–134). Ipak, diskurs ovog autora bio je konstruisan oko dominantnih tipova, to jest, nije se mnogo bavio tipovima koji su označavali manjinsko stanovništvo. Stoga, može se reći da je Cvijić u većoj meri doprineo konstruisanju koncepta srpske rase, dok se nije u tolikoj meri bavio srpskim Drugim.

Konstruisanje albanske rase

Izrazitu izdvojenost Srba u odnosu na dominantne tipove sproveo je Tihomir Đorđević. U studiji *Iz Srbije Kneza Miloša. Stanovništvo – naselja* iz 1924. godine, Đorđević

³⁵ Na primer, zapadnomakedonski varijetet je definisan kao „periferna oblast prema neprohodnoj i skoro divljačkoj Arbaniji“ (Цвијић, 1931, 99).

je predstavio jednu od tipičnih analiza stanovništva za to vreme. Na osnovu biološke, ali i religijske pripadnosti određenoj grupi, stanovništvo Srbije klasifikovano je hijerarhijski i dihotomno – dakle, u zavisnosti od pripadnosti „našem“ ili „tuđem“ entitetu, „dominantnom“ ili „malobrojnom“. Nadalje, vrednosne procene pripadnika određenih nacionalnosti u ponuđenim klasifikacijama nedvosmisleno su prisutne. „Arnauti“ su svrstani u grupu koja se određuje kao „malobrojno tuđe stanovništvo“ u kojoj su se nalazili i Grci, Cincari, Bugari, Nemci i Jermeni.³⁶ Kako se ističe, „za vreme vlade Kneza Miloša u Srbiji je bilo više Arnauta, no što bi se u prvi mah moglo pomisliti“ (Ђорђевић, 1924, 164). Đorđević precizno razdvaja Arnaute od „mase Turaka“ (isto), nastojeći da ih locira na osnovu negativnih osobina koje su, kako se zaključuje, tipične za ovu nacionalnu manjinu. Ovaj postupak treba da locira aktuelne „zlikovce“ na teritoriji Srbije, i da ukaže na to među kojim ih narodima najviše ima, izuzme li se dominantno turski. Tako se ističe da u „masi Turaka“ veliki broj stanovnika nije bio „turskog porekla“, već su to, većim delom, bili Arnauti, kojih je, nadalje, bilo i „među onim janičarima“ (isto). Negativne osobine locirane kod pojedinih naroda neretko su bile vezivane za veroispovest, što se prepoznaje u korišćenju etiketa „zlikovci“, „zulumčari“ i slično, o čemu svedoči sledeći pasus:

Beogradski su Turci najgori zulumčari, sve sam Arnaut i Bošnjak, govorili su [...] srpski deputati u Carigradu 1833. godine. Kako su bili muhamedske vere i živeli kao i Turci, to su se ponajviše nazivali Turcima. Kao stalni stanovnici oni se pominju u Ćupriji i Aleksincu. U oba su mesta bili strašni zulumčari i veliki zlikovci, te su bili na teretu ne samo Srbima, već i Turcima erlijama³⁷ (isto: 164–165).

Diskurs o drugim narodima kao „zlikovcima“ izražen je najviše na primeru Albanaca, ali i Turaka, među kojima, pri tom, izdvaja Arnaute kao jednu njihovu podgrupu. Naime, istaknuto je ponekad da većina Turaka nisu „pravi Turci“ (isto, 135–136). Dakle, u slučaju Arnauta i, donekle, Turaka, diskurs je izražen negativan, a to se prepoznaje i jasnim etiketiranjem – o njima se redovno piše kao o „zločincima“. Negativnih osvrta ima u slučaju opisa „ugnjjetavanja“ koje čine Turci, a takođe ima reči o lošem uticaju Turaka na „srpski moral“ (isto, 195–196). Pored Turaka i Albanaca, u navedenoj studiji postoji samo još jedan primer negativnog etiketiranja određenih grupa: autor je jednom pomenuo za Grke da „ne vole Srbe“ (isto, 170),

Izuzetno je relevantno primetiti da se diskurs o Albancima kao o „zlikovcima“ prenosio i u radovima retkih stranih autora iz razmatranog vremenskog perioda koji su pisali o stanovništvu Kosova i Metohije. Imajući u vidu radove srpskih naučnika, posebno Cvijića, u studiji iz 1911. godine Gaston Gravje (Gaston Gravier) govori da se

³⁶ U okviru poglavlja o „tuđem stanovništvu“ autor razmatra Arnaute, Grke, Cincare, Bugare, Nemce i Jermene. Njih izdvaja, za razliku od Srba, Turaka, Rumuna, Cigana i Jevreja koji su odvojeni jer čine većinsko stanovništvo.

³⁷ Trgovci muslimanske veroispovesti.

Srbi „grupišu radi odbrane“, dok nasuprot njima, „Albanci žive u odvojenim porodicama, jer su oni agresori“ (Гравље, 1995, 7).³⁸ Nadalje se objašnjava da, uprkos iseljavanju Srba zbog „agresora“, novi stanovnici dolaze iz okolnih krajeva, zbog čega nije, ipak, došlo do njihovog potpunog nestanka (isto, 19). U ovom tekstu se kontinuirano razmatraju akcije Albanaca „na štetu Srba“ (isto, 21), potom njihove, kao i turske „kolonizacije“ i „nasilje“ (isto, 33), a „Srbin“ se ističe kao „žrtva koja gleda“ kako je albansko stanovništvo bilo „privilegovano“ i „nagrađeno“ (isto, 47).

Granice rase i granice teritorije

Ideja o Staroj Srbiji i Mačedoniji bila je ključna za oblikovanje srpskog nacionalizma na kraju devetnaestog veka, s obzirom na to da je bila u osnovi generisanja nacionalnog sentimenta i artikulisanja potrebe za teritorijalnom ekspanzijom srpske države. Ova ideja je temeljno odredila i karakter srpskog nacionalizma u doba pretendovanja na teritorijalnu ekspanziju, što je konačno rezultovalo Balkanskim ratovima. Skoro sva društvena pitanja koja su isticana u Kraljevini Srbiji, kao i šira pitanja na nacionalnom nivou, podređivana su ovoj ideji (Atanasovski, 2014, 32). S jedne strane, ideolozi srpskog nacionalizma pozivali su se na argumente istorijskog prava, što se manifestovalo u stavu da moderna srpska država polaže pravo na kontinuitet sa srednjovekovnom feudalnom Srbijom dinastije Nemanjića. S druge strane, sve su značajniji bili argumenti takozvanog prirodnog prava, koji su se zasnivali na navodnom savremenom činjeničnom stanju o etničkoj slici Balkana i geografskim odlikama ovih prostora, u okviru čega je posebno mesto zauzimala srpska nacija. Naučne discipline, poput istorije, etnografije, filologije, demografije i geografije, bile su konstituisane ili preobličene tokom 19. veka, te su bile sredstvo proizvođenja odgovarajućeg znanja na osnovu koga bi se mogle iscrčiti ambiciozne teritorijalne pretenzije srpske nacije (isto, 38).

Pored lociranja karakteristika „zlikovaca“ na teritoriji Srbije, diskurs u pomenutoj studiji Tihomira Đorđevića jasno ukazuje na tendenciju konstruisanja teritorije putem

---

³⁸ Napominjem da je prevod ove knjige u kojoj su Albanci etiketirani kao „agresori“ objavljen 1995. godine u Prištini. U biografskoj belešci o autoru istaknuto je da je on radio kao lektor francuskog jezika na Beogradskom univerzitetu i da je bio „darovit čovek“, jer je „za relativno kratko vreme na dobar način osenio i razumeo složene balkanske probleme“ (Терзић, 1995, 53). U vezi sa autorovim sagledavanjem situacije na Kosovu i Metohiji, ističe se da ju je on „izvanredno uočio i razumeo“, kao i da je to učinio nepristrasno i bez predrasuda, ispravno ukazavši na „anarhiju i zulume arbanaških feudalaca nad pravoslavnim Srbima“ (Терзић, 1995, 55). Ističe se, nadalje, da su Albanci imali podršku dveju velikih sila, Turske i Austro-Ugarske, te da se „etničko čišćenje Srba“ realizuje izuzetno dugo od albanskih „agresora“, čega su, kako se navodi, bili svesni mnogi naučnici toga doba (isto, 56). Treba primetiti da se ovde sagledavanje druge strane, odnosno, razmatranje pozicije albanskog stanovništva na ovoj teritoriji uopšte i ne pominje, a kamoli smatra relevantnim. Indikativno je da se devedesetih godina dvadesetog veka može uočiti da dolazi do ponovnog štampanja delâ iz prve decenije dvadesetog veka koja su karakteristična po diskursu o Albancima kao kulturalno inferiornim u odnosu na Srbe. Tako je krajem dvadesetog veka došlo do reprodukovanja gotovo identičnog diskursa onom koji je postojao jedan vek ranije, pa se neretko ponavlja shvatanje o njihovom „neprirodnom prostiranju“ van granica „prave Arbanije“, odnosno, „po novopazarskom Sandžaku, po Kosovu Polju, Staroj Srbiji i Mačedoniji“ (Томић, 1995, 5).

lociranja konkretnih mesta na kojima žive ti „zlikovci“ i, još važnije, lociranja njihovih kretanja. O tome svedoče brojni primarni izvori na koje se Đorđević poziva, poput pisma upućenih knezu Milošu u kojima se detaljno izveštava o kretanju Arnauta, uvek sa naglaskom na probleme koje oni navodno prave svim stanovnicima, i to ne samo Srbima, nego i Turcima. Jedan od tipičnih delova Đorđevićeve studije koji govori o opisanom diskursu je sledeći:

28. januara 1821. godine piše iz Svilajнца Milosav Zdravković Knezu Milošu „da se mnogi Arnauti iz Golaka (kraj u Topličkom Okrugu) u Ćupriju naseljavaju“, jer je tamo na njih, kao na zlikovce, paša zavojštitio. Ćuprijski Turci, erlije, bojeći se od njih, pisali su veziru u Beograd da ih od njih oslobodi, a u isto vreme mole i Kneza Miloša, da piše veziru „ne bi li ih proterao odande“. Tim povodom piše Knez Miloš 2. februara 1821. godine vojvodi ćuprijskom da se ovakvi zlikovci, po fermanu, koji ima, ne smeju naseljavati. [...] piše vezirovom đaja-begu, žali se na ćuprijske Arnaute i pita: „imaju li oni zlikovci izun, ili bez izuna čestitog vezira naseljavaju se. Ako je prvo, to da mogu predstaviti vi-sočajšemu devletu, ako li je drugo, to pokorno molim predstavite čestitome veziru da onim zlikovcima svojom viskom buruntijom zapovedi da koji su se naselili iz predela ovoga iziđu, niti drugi istoga plemena da se naseljavaju, dokle opet nisu, po svojemu običaju, u ovom predelu vatru zapalili“ (Ђорђевић, 1924, 165).

Mnogobrojni su slični primeri u kojima se diskutuje o problemima koje Arnauti uzrokuju, te o nastojanju Kneza Miloša da stimuliše iseljavanje, pa čak i da izdaje zvanične naredbe o proterivanju. O Arnautima se uvek govori kao o „zlikovcima“, kao i o tome koja su njihova aktuelna kretanja. Takođe, Đorđević navodi i prepiske sa knezom Milošem iz kojih se saznaje o tome u kom broju su Arnauti „prognani“, kao i da li se uspelo u pojedinim akcijama (isto, 166).³⁹ Posebno problematičan, kako se pokazuje, bio je ćuprijski okrug, u kojem je „do 230 domova u kojima je stanovalo više Turaka Arnauta neže li Serbalja“ (isto) i u kojem su čak i deca pravila probleme, zbog čega se ističe komentar izvesnog Miloslava Zdravkovića o tome da je značajan „revnostan rad Kneza Miloša da ih otera“ (isto), a posebno njegovo nastojanje oko iseljavanja ćuprijskih Arnauta u početku 1834. godine. Po hatišerifu od novembra 1833. godine naređeno je da se i Arnauti iz Ćuprije sele u Tursku. Nadalje je istaknuto da su oni selidbu odlagali ili su se iseljavali vrlo sporo. Da bi se sprečio povratak onih koji su se odselili, knez Miloš je naredio da se od njih otkupljuju kuće. Kada se ovo nije realizovalo, on je slao još novaca za otkup, kako pomenuti Zdravković navodi, „samo neka se čas pre s vrata tornjaju“ (isto, 167). Nastojanje da se Albanci isteraju vidno je iz redovnih izve-

³⁹ Autor se u najvećoj meri poziva na dokumentaciju državnog arhiva iz Ćuprije.

štaja o tome kako je iseljavanje teklo sporo, kao i tome koliki je bio broj kola sa iseljenicima u datom trenutku, a posebno su indikativni izveštaji (koje Đorđević prenosi) o uspešno sprovedenim akcijama:

Najzad je krajem juna, ili početkom jula 1834. godine, vezir Beogradski po zapovesti iz Carigrada, poslao svog kapidžicheaju, Mehmed-efendiju, te je pred članom Suda Naroda Serbskog, Milosavom Zdravkovićem, i velikim serdarom krajinskim, Miletom Radojkovićem, raselio i ostatak ćuprijskih Arnauta. Neki su otišli u Niš, a neki u Arbaniju. Ko god da je imao tapije na imanje, isplaćeno mu je (isto, 168).

Pored Ćuprije, naročito problematičan bio je Aleksinac, u čijoj je „arnautskoj mali”, prema svedočenju Đorđevića, bilo opasno živeti za stanovništvo koje nije albansko, te da kroz nju „hrišćanska duša nije smela proći“ (isto). U drugim krajevima bilo je teško locirati Arnaute, „jer su nazivani Turcima“, ali je indikativno da su u pojedinim mestima pripadnici albanskog stanovništva bili obeleženi pojedinačno. Tako se, na primer, znalo da je u Beogradu živeo Cena Arnautin, kao i da je on „izvršio nasilje nad jednim detetom, pa pobjegao u Smederevo“, kao i „nekakav Abdula Arnautin, makački spahija, koji je bio ugrabio kćer Pauna Vlaha iz Ćuprije“ (isto).

Primenjeni diskurs istrebljenja: kolonizacija kao rešenje

Elaboracija teze o superiornosti Srba u radovima naučnika na početku 20. veka svakako je doprinosila stvaranju pogodne atmosfere za konačno zaoštrenje diskursa i njegovu jasnu političku upotrebu. Status Albanaca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bio je oblikovan državnom politikom iseljavanja. Tipičan primer u poslednjoj fazi, pred Drugi svetski rat, može se naći u delu Vase Čubrilovića, u kojem je imperijalistički naučni diskurs dobio svoju eksplicitnu i konkretnu političku primenu, a dok je motiv istrebljenja postavljen na nivo imperativa u politici srpsko-albanskih odnosa. Simptomatično finalno uobličenje razmatranog diskursa u ovoj fazi pronalazi se i u elaboratu Ive Andrića.

Naučni diskurs koji je konstruisao razlike između Srba i Albanaca, uobličavan decenijama, dostigao je nakon Balkanskih ratova status dominantnog političkog sredstva koje je podupiralo zahtev za kolonizaciju Kosova. Taj zahtev je počivao na ideji o neophodnosti etničke čistote, najpre Srba uopšte, a potom i ove teritorije koja se predstavljala kao srpska u istorijskom kontinuitetu dugom nekoliko stotina godina. Jednu od ključnih uloga u ovoj fazi produkovanja imperijalističkog diskursa odigrao je Vaso Čubrilović, srpski istoričar, akademik i političar, koji, za razliku od svojih prethodnika, nije samo diskurzivno konstruisao razlike između Srba i Albanaca, nego je doslovno predložio „isterivanje Albanaca“, odnosno, kolonizaciju Kosova. Godine 1937. napisao

je memorandum za vladu Milana Stojadinovića u kojem predlaže rešavanje albanskog problema totalnim etničkim čišćenjem teritorije Kosova. Ističući da je „dužnost države“ da ne dopusti da njeno važno strateško zemljište u rukama drži „nama neprijateljski i strani elemenat“ (Čubrilović, 1937). On kritikuje neodlučnost dotadašnjih nastojanja kolonizacije i eksplicitno predlaže ozbiljnije sprovođenje akcija istrebljenja (Čubrilović, 1930). On je, nadalje, istakao pokušaj primene „zapadnih metoda“ u rešavanju etničkih problema, pod čime je podrazumevao nedovoljno agresivno fizičko proterivanje Albanaca. Namesto onoga što je on smatrao neadekvatnim zapadnim načinom, predlaže „rešenje problema na balkanski način“, odnosno „suzbijanje“ Arnauta kolonizacijom: „Jedini način i jedino sredstvo to je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih“ (Čubrilović, 1937).

Čubrilović se ne zadržava samo na idejnom predlogu, već elaborira konkretne načine, to jest, sredstva sprovođenja pritiska kojima bi se realizovalo masovno iseljavanje. To su sledeći postupci: stvaranje psihoze (kreiranje atmosfere pritiska, nalaženje agitatora koji će promovisati iseljavanje kao poželjno i neminovno); povećanje pritiska državnog aparata, odnosno policije (korišćenje zakona kao načina da se Albancima stavi do znanja da je napuštanje teritorije Kosova neminovno, odnosno, kako autor ističe, kako bi se „što više zagorčio opstanak Arnauta kod nas“ (isto); povećanje privrednog pritiska (neprihvatanje starih tapija, obustavljanje rada na katastru, uterivanje poreza i dugova, oduzimanje državnih i opštinskih ispaša, ukidanje koncesija, poslovnih dozvola za kafane, trgovine, zanate, oduzimanje monopolskih dozvola, isterivanje iz državne, privatne i samoupravne službe); prisilno izvršenje svih saniterskih i veterinarskih propisa (rušenje zidova i velikih plotova oko kuća, stroga primena veterinarskih mera koja će ometati izvođenje stoke na pijace); verski pritisak; sprovođenje „privatne inicijative“ (snabdevanje Srba oružjem, tajno paljenje arnautskih sela i četvrti (1937)).⁴⁰

Balkan balkanskim narodima?

Konačno, ambasador Kraljevine Jugoslavije u Nemačkoj, Ivo Andrić, na zahtev Milana Stojadinovića početkom 1939. godine piše konkretan projekat podele Albanije između Jugoslavije i Italije, prema kojem je Srbija trebalo da dobije Severnu Albaniju i luku Drač. Andrićev elaborat je sačinjen kao službeni podsetnik o albanskom pitanju za internu upotrebu u Ministarstvu inostranih poslova.⁴¹ Podelom Albanije, kako se ističe, „mi bismo dobili“ sledeće:

---

⁴⁰ Ima podataka o tome da su navedeni predlozi bili sprovedeni u praksi. Dvadesetih i tridesetih godina 20. veka na Kosovu i Metohiji bila je sprovedena kolonizacija prvenstveno policijskim putem. Zabeležena su proterivanja Albanaca iz čitavih sela, nasilno otimanje njihove imovine, te naseljavanje te teritorije srpskim stanovništvom (Imami, 2001, 256–257). Ne postoje precizni podaci o tome koliko je Albanaca napustilo Kosovo i Makedoniju od 1912. do 1940. godine. Albanski izvori navode da je u pitanju preko 130000, a prema zvaničnim državnim podacima emigriralo je 11000 (isto, 260).

⁴¹ Tekst je prvi put štampan 1977. godine u *Časopisu za suvremenu povijest* (Kuzman, 1977).

Podelom Arbanije nestalo bi privlačnog centra za arbanasku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala. Mi bi eventualno dobili još 200.000–300.000 Arbanasa, ali su oni većinom katolici čiji odnos sa Arbanasima muslimanima nikad nije bio dobar. Pitanje iseljavanja Arbanasa muslimana u Tursku takođe bi se izvelo pod novim okolnostima, jer ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava (Andrić 1939).

Kako Andrić ističe, „tradicionalna politika Srbije je Balkan balkanskim narodima“ (1939). Ovaj princip, kako je navedeno, upotrebljavan je „u borbi protiv Otomanske Imperije i Austro-Ugarske Monarhije“, a „Jugoslavija se njime uspešno služila protiv odredaba Londonskog pakta koji je Italiju uvlačio u Dalmaciju i Arbaniju“. U primeni tog principa viđen je najbolji način za postizanje „mira na Balkanu“, kao i „za saradnju među balkanskim narodima, za normalan razvoj balkanskih naroda“ (1939). Uzimajući u obzir navedeno, podela Albanije istaknuta je kao „jedan opasan presedan“ (1939), koji se, ipak, predlaže kao moguće rešenje albanskog pitanja. Treba, pri tom, primetiti da Andrić govori o „tradicionalnoj politici Srbije“ kojom se Jugoslavija „uspešno služila“ i od koje se očekuje da bi mogla dobrinuti rešavanju pitanja mira na Balkanu.

Epilog: nekritičko čitanje istorijskih diskursa

Na autore o kojima je ovde bilo reči, posebno u slučajevima izuzetno uticajnih dela kakav je opus Jovana Cvijića, poziva se, ali se izuzetno retko ukazuje na posledice pojedinih koncepata i tumačenja društva. Teorije retko su same predmet proučavanja, a pogovoto kritičkog preispitivanja. Stoga, na kraju želim da ukažem na savremenu tendenciju reprodukovanja koncepata iz rasističkih naučnih teorija iz 19. i sa početka 20. veka, a posebno nekritičkog glorifikovanja pojedinih autora.

U novijoj literaturi se ističe „grandiozno delo Tihomira Đorđevića“ (Zdravković, 2004, 7), a proizvodnja znanja u srpskoj tradiciji društvenih nauka navodi se kao uzorna, što se prepoznaje u „pronalaženju jednog sasvim modernog pristupa u nauci, koji teži ostvarenju korelacije tradicije i savremenosti a sve to u službi očuvanja etničkog identiteta“ (isto). U aktuelnom postjugoslovenskom kontekstu, imperijalistički diskurs autora sa kraja 19. i početka 20. veka Zdravković ne dovodi u pitanje, nego, štaviše, fundiranost naučnog diskursa na „narodnom stvaralaštvu“ ističe kao poželjno za savremene srpske sociološke diskurse. On smatra da su „utemeljivači srpske etnosociologije“ proučavali „narodno stvaralaštvo koje je u vezi sa načinima življenja naroda srpskog“ (isto). Nekritičko usvajanje diskursa „velikana“ dovodi i do pohvalnih konstatacija o prisustvu evolucionističkog pristupa, pa i do zaključka da se čak i danas treba koristiti Cvijićeva metoda etnopsihičkih profila (isto).

Neupitno prihvatanje diskursa autora u pojedinim slučajevima, poput pomenu-tog, posledica je zanemarivanja društveno-istorijskog i političkog konteksta u kojem je dati diskurs proizveden. Nasuprot ovakvom pristupu diskursima autora iz

19. i 20. veka, problematizacije srpsko-albanskih odnosa neizostavno nude uvid u kontekst, te ukazuju prevashodno na istorijsku situaciju koja je oblikovala te odnose. Ipak, i u ovakvim osvrtima uočljiva su dva problematična momenta. Najpre, neretko se ignoriše kontekst aktuelnih paradigmi naučnih diskursa proizvedenih u to vreme, odnosno, značaj narativa evolucionizma i imperijalizma koji su se implementirali u naučne diskurse i postali sredstvo konstruisanja dokaza o navodno (istorijski i prirodno) objektivnoj prostornoj i etničkoj raspodeli naroda na Balkanu. Nadalje, problemi između Srba i Albanaca pozicioniraju se u kontekstu „oslobodjenja od tuđinske vlasti“ (Стојанчевић, 1990, 6), ili „vođenja oslobodilačkog rata“ (Војводић, 1990, 63) i sprovođenja „vekovnih oslobodilačkih težnji“ (isto, 92), tako da se, skoro redovno, uobličava entitet jednog naroda u odnosu na njegovo neprijateljsko drugo. U slučaju Srba u 19. i 20. veku, Drugi je mogao biti ili Albanac ili turski „okupator“.

Posebno indikativnim pokazuju se radovi koji se bave predstavljanjem kulture na Kosovu i Metohiji kao izolovane od celokupnog istorijskog i društvenog konteksta. Delatnost stanovništva Kosova i Metohije predstavlja se kao isključivo srpska, čak i u 13. veku, a postojanje i aktivnost stanovništva drugih etničkih pripadnosti u potpunosti se ignoriše. Navedenim postupcima, autori ponovno proizvode diskurs iz 19. veka, u potpunosti poistovećujući mitsku i istorijsku prošlost, konstruišući narativ o kontinuitetu srpske kulture od srednjeg do 19. veka, pa i do aktuelnog istorijskog trenutka. Tako se, na primer, u relativno skorašnjoj literaturi, razmatra srpska književnost na Kosovu i Metohiji u periodu do Kosovske bitke, potom otežani rad pisaca (isključivo Srba) u vreme „dolaska Turaka“, te se zaključuje da su Kosovo i Metohija „u vremenu od gotovo *pola milenijuma* [podvukla A. P.] [...] predstavljali kulturni centar koji je blagovremeno i podsticajno delovao na razvoj srpske književnosti“ (Бован, 1990, 270), a takođe se ističe nedvosmisleno postojanje kontinuiteta (isto, 270), dakle, u periodu od 13. veka do današnjeg vremena.

Konstruisanje istorijskog narativa iz kojeg bi se izuzela odgovornost srpske politike, ideologije i nauke za srpsko-albanske odnose vidljivo je i iz radova koji pretenduju da daju dokumentarni, navodno sasvim objektivni prikaz istorijske situacije. Međutim, namesto rekonstruisanja konkretnih diskursa i predlaganja interpretacija i iz srpske i iz albanske perspektive, uobičajeno je razmatranje albanske historiografije kao one koja je karakteristična po „vannaučnim motivima politike i ideologije“ kojima se sprovodi proizvodnja znanja o „stalnom teroru“ nad albanskim stanovništvom (Димић и Борозан, 1998, 6). Smatra se, nadalje, da je pomenuta historiografija u službi „velikoalbanske ‘naučne’ politike“ koja ovakvu istinu predstavlja i naučnoj i vannaučnoj javnosti (isto, 6). Navedenim jednostranim prikazima istorijske situacije, a pogotovo nekritičkim prihvatanjem diskursa srpskih intelektualaca, izvesno je da se i u novijoj literaturi daje naučno opravdanje za srpsku politiku, a fundamenti srpskih mislilica iz 19. i 20. veka uzimaju se kao polazna osnova i za današnje naučne eksplikacije.

Literatura:

- ANDRIĆ, I. (1939) „Referat g. Andrića 30. I 1939.“, dostupno na: http://www.27mart.com/images/File/Andric_lat_.pdf (pristupljeno: 1. 3. 2015.).
- ATANASOVSKI, S. (2014) *Muzičke prakse i proizvođenje nacionalne teritorije*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, doktorska disertacija.
- БОВАН, В. (1990) „Српска књижевност на Косову и Метохији у другој половини XIX века и почетном XX века (до 1912. године)“. У Стојанчевић В. (ур.) *Србија и Албанци у XIX и почетном XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности. str. 269–290.
- BRANTLINGER, P. (2003) *Dark Vanishings. Discourse on the Extinction of Primitive Races, 1800–1930*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- ЦВИЈИЋ, Ј. (1911) *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. том III*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- ЦВИЈИЋ, Ј. (1922) *Балканско Полуострво и јужнословенске земље*, књ. 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
- ЦВИЈИЋ, Ј. (1931) *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, књ. 2. Београд: Привредник.
- ЋUBRILLOVIĆ V. (1930) „Politički uzroci seoba na Balkanu od 1860–1880 god.“. *Glasnik Geografskog društva* 16. str. 26–49.
- ЋUBRILLOVIĆ, V. (1937) *Isterivanje Arnauta*, dostupno na: <http://archive.is/dgaUm/> (pristupljeno 10. 3. 2015.).
- ДИМИЋ, Љ. и БОРОЗАН, Ђ. (1998) „Уводна студија“. У Димић, Љ. и Борозан, Ђ. (ур.) *Југословенска држава и Албанци, том I*. Београд: Службени лист СРЈ, Архив Југославије и Војно-историјски институт. str. 5–73.
- ЂОРЂЕВИЋ, Т. (1924) *Из Србије Кнеза Милоша. Становништво – насеља*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- ЂОРЂЕВИЋ, Т. (1984) *Наш народни живот 1–4*. Београд: Просвета.
- ГРАВЈЕ, Г. (1995) *Стара Србија и Албанци*, превела Радмила Обрадовић. Приштина: НИП „Нови свет“.
- HAMM, B. (2005) „Cultural Imperialism: The Political Economy of Cultural Domination“. In Hamm, B. and Smandych, R. (ed.): *Cultural Imperialism: Essays on the Political Economy of Cultural Domination*. Toronto: University of Toronto Press. p. 18–30.
- IMAMI, P. (2001) *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd: Samizdat B92.
- KORZIKA, B. (ur.) (1989) „Srbija i Albanci. Pregled politike Srbije prema Albancima od 1989. do 1914. godine“. *Časopis za kritiko znanosti* 126 (izredna številka).
- KRIZMAN B. (ur.) (1977) „Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 2. str. 77–89.
- LARSEN, N. (2000) „Imperialism, Colonialism, Postcolonialism“. In Ray, S. i Schwarz, H. (ed.): *A Companion to Postcolonial Studies*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. p. 23–52.
- LICHTMAN, B. (1997) „Introduction“. In Lichtman, Bernard (ed.). *Victorian Science in Context*, Chicago & London. The University of Chicago Press.

- NELSON, B. (1971) "Max Weber on Race and Society". *Social Research* 38. str. 30–41.
- PETROV, A. (u štampi) *Racionalizacija, evolucionizam, imperijalizam. Diskurs Maksa Vebera o muzici*. Beograd: Orion art.
- PIŠEV, M. (2010) „Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena“. *Etnoantropološki problemi* 5 (2). str. 55–79.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, В. (1990) „Обновљена српска држава и Арбанаси 1804–1876“. У Стојанчевић, В. (ур.). *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности. стр. 5–34.
- ТЕРЗИЋ, С. (1995) „О Гастону Гарвјеу“, у: *Стара Србија и Албанци*, превела Радмила Обрадовић. Приштина: НИП „Нови свет“. стр. 53–56.
- ТОМИЋ, Ј. Н. (1995) *О Арнаутима у старој Србији и Санџаку*. Београд и Приштина: Григорије Божовић и Просвета.
- TUCOVIĆ, D. (1946) *Srbija i Arbanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*. Beograd i Zagreb: Kultura.
- ВОЈВОДИЋ, М. (1990) „Србија и албанско питање крајем XIX века“. У Стојанчевић, В. (ур.). *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности. стр. 63–92.
- ZDRAVKOVIĆ, D. (2004) *Tihomir Đorđević u ključu srpske etnosociologije*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Ana Petrov

Faculty of Media and Communications,
Singidunum University, Belgrade

“The Balkans to the Balkan Peoples“: Evolutionism, Racism and Colonialism in Serbian Scholarly and Political Discourses before World War II

Abstract:

This article focuses on the ways the scientific imperialism was manifested in Serbian ‘scholarly’ discourses from the end of the nineteenth century until the World War II. The leading ethnographers, geographers, cultural historians and writers promulgated the idea that the Serbs represented one ‘race’ marked by similar physical and psychological features and customs. Joined together by the same ‘blood’, territory and history, the Serbs were presented as the dominant ‘race’ in the Balkans, thus being ‘superior’ in comparison to the other peoples, especially the Albanians. The discourse was theoretically promoted in the scholarly works at the end of the nineteenth century and just before the World War II proposals for colonization of Kosovo and extermination of the Albanians were made (in Vaso Čubrilović’s writing *Isterivanje Arnauta* and in the claim, supported by Ivo Andrić, that ‘the Balkans should be given to the Balkan people’). I here argue that the concept of ‘social type’ helped the leading intellectuals in the promotion of the idea that the division of the Balkans should be made according to current scientific paradigms about the supremacy of the Serbs.

Key words:

scientific imperialism, Serbs, Albanians, colonization of Kosovo, social type